

<https://doi.org/10.62837/2024.8.245>

AYTƏN MÜSAHİB QIZI BABAYEVA
GDU Azərbaycan dili kafedrasının
dissertantı

aytenbabayeva91@gmail.com

İCTİMAİ – SİYASİ TERMİNLƏRİN YAYILMASINDA İNFORMASIYA DOMİNANTLIĞININ ROLU

Açar sözlər: *informasiya, dominant, alınma ikidillilik, intensivlik*

Ключевые слова: *информация, доминань, заимствование, двуязычие, интенсивность*

Key word: *information, dominant, borrowing, bilingual, intention*

Xalqlararası, sivilizasiyalararası integrasiyalar artdıqca, genişləndikcə dillərarası sözləmə problemlərinə aid olan kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərində də özünəməxsus yeniliklər baş verir. Dilçilikdə, bir qayda olaraq sözləmə problemi ekstralinqvistik bir hadisə kimi qarşılır. Buna əks fikrin irəli sürülməsi məntiqi baxımdan düzgün qəbul edilmir. Ancaq bu hadisənin baş vermə səbəbləri ilə bağlı ayrı-ayrı müddəalarla rastlaşmaq mümkündür. Daha çox yayılmış fikir və mülahizələr ondan ibarətdir ki, sözləmə icbari və ixtiyar, yəni zəruri halda baş verir. Sözləmə ilə bağlı bu ideya da dilçilikdə fikir ixtilafları ilə qarşılanmır. Ona görə də icbari və zəruri alınmalarla bağlı hadisələrin detalları ayrı-ayrı tədqiqatlarda demək olar ki, oxşar şəkildə şərh edilir. Ancaq icbari və zəruri alınmaların baş vermə şəraitinin şərhində bəzi fikir müxtəliflərinin meydana çıxmasını da müşahidə etmək olur. Sözləmə prosesi xalqların bir-biri ilə ictimai, siyasi, iqtisadi, mədəni-məişət münasibətlərinin formalaşdığı dövrdən bəri başlamış və öz ənənələrini həmin axarda davam etdirmişdir. Cəmiyyətdə ictimai informasiyaların, həyat hadisələrinin dəyişməsi və yeniləşməsi ilə əlaqədar sözləmə prosesində də özünəməxsus istiqamətlər formalaşmışdır.

Azərbaycan dilinə daxil olan sözlərin alınması bir qayda olaraq icbarilik əsasında baş vermişdir. Tədqiqatların müəyyən qisminə isə hətta alınma sözlər məənşəyindən asılı olmayaraq icbariliyə və zərurətə görə fərqləndirilir. B.Xəlilov yazır ki, “*Başqa dillərdən müəyyən tələbatla bağlı olaraq alınan sözlər zəruri alınmalardır. Xalq öz inkişafı, mədəni yüksəlişi ilə əlaqədar yeni yaranan məfhumları əsasən bu sözlərin köməyi ilə ifadə edir. Zorakılıq nəticəsində alınan, yaxud keçən sözlə isə məcburi alınmalardır. Məsələn, ərəb, fars, monqol və s. dillərdən dilimizə keçən sözlər buna misal ola bilər*” [9, s.39]. Burada zəruri alınma ifadəsi xüsusilə diqqəti cəlb edir. Sual oluna bilər ki, alınma doğrudanmı zərurətdən baş verir? Bu suala belə cavab tapmaq əlbəttə ki, doğru hesab edilə bilər ki, dillərin qarşılıqlı əlaqəsi prosesində hər hansı anlayışı, hadisəni və prosesi bildirən söz ana dilində mövcud olmasın. Bu halda qarşı dildən söz alınması zərurətə çevrilə bilər.

Ancaq bu qayda üzrə söz alınması hər hansı elmi-texniki, ictimai-siyasi, mədəni və digər işgüzar sahələrlə bağlı olsa belə xoşluqla, istəklə başa gəlmir. Dilimizdə həmin anlayışlar olmadığı üçün məcbur olub həmin sözləri işlədirik. Qaldı zorakılıq probleminə, onu demək lazımdır ki, zorakılıq anlayışına, nədənsə ənənəvi olaraq dilçilikdə ərəb-fars sözlərinin keçidinə bu qayda üzrə yanaşılmışdır. Halbuki, hər hansı səbəbdən keçid baş verirsə burada hədəf dil kontaktları olmaqla nəticə icbaridir. Bununla əlaqədar E.Ağamirzəyevanın irəli sürdüyü belə bir fikrə haqq qazandırmaq olar ki, “Sözün alınmasının başlıca səbəbi həmin sözün adlandırdığı əşyanın, predmetin, hadisənin söz alan dildə ifadə olunması üçün müvafiq sözün yoxluğudur. Müvafiq sözün yoxluğu anlayışı bildirmək üçün ya dilin öz imkanlarından istifadə etməklə yeni söz yaradılmasını, ya da başqa dildən söz almanı zəruriləşdirir” [4, s.8]. Sözləmə dildə elə bir problemdir ki, o tək-cə bir dilə və ya bir neçə dilə xas olan hadisə deyildir. Sözləmə bütün dillərin ümumi bir problemidir.

Sözləmədə ikidillilik mühiti dillərarası kommunikasiyanın ən mühüm şərtlərindən biridir. Belə bir şəraitdə “nüfuzlu” sayılan dildən başqa dilə söz keçidi müəyyən sərbəstliyə malik olur. Bu halda keçən sözlər həm normativ, həm də qeyri-normativ səciyyəyə daşır. Normativ alınmalar sözlən dilin tələblərinə uyğunlaşdırılır, onun leksik-terminoloji potensialının genişlənməsinə təsir göstərir. Qeyri-normativ səciyyəli sözlər isə interferensiya səviyyəsində daha çox danışıq dili leksikonunda işlənir. Belə bir təcrübəni ikidillilik şəraitində Azərbaycan dili də keçmişdir. Bu proseslərin mövcudluğunu nəzərə almaqla belə demək mümkündür ki, bir dildən başqa dilə zorakılıqla söz keçmir. Keçid alan sözlərin təməlinə ancaq icbari işlədilmə ehtiyacı durur. Nəzərə almaq lazımdır ki, dilçilikdə zorakı alınma barədə fikir səslənmiş olsa da [13, s.216] bu artıq öz zamanını başa çatdırmış fikir sayılmalıdır. Ancaq ikidillilik şəraiti tarixən mövcud olmuşdur və dillərin mövcudluğu mühitində həmin prosesin baş verəcəyi heç də istisna sayılmır. Alınmaların icbariliyi bir qayda olaraq ana dilindəki boşluqların doldurulması zərurətindən yaranır. R.Heydərrov doğru olaraq qeyd edir ki, “Leksika cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklərin hamısını əks etdirə bilmir. Bu zaman alınma zəruri olur, tədricən dilin normalarına uyğunlaşaraq dilin ayrılmaz hissəsinə çevrilir” [8, s.107]. Sözləmə prosesi düşünüldüyü kimi də sadə, adi bir kommunikasiyanın nəticəsi deyildir. Burada bir çox digər relyativ əlaqələrin təsiri də nəzərə alınmalıdır. Başqa sözlə dillərarası söz keçidi mürəkkəb və çoxşaxəli ekstralingvistik bir prosesin məhsuludur.

Azərbaycan dilinin leksik-semantik potensialı nə qədər güclü olsa da belə vahid və sabit normalılığa malik olmaq baxımından problemlərimiz az deyildir. Fakt budur ki, Azərbaycan dili yeni sözləri yeni informasiyalar yayan başqa dillərdən almağa məcburdur. Nəzərə alınmalıdır ki, hər bir yeni alınan söz ana dilində formalaşa biləcək bir yox, bir neçə sözün qarşısında sipər olur. Bundan əlavə, dilə lazımli elmi-terminoloji vahidlərlə yanaşı bəzən də bəzən xatirinə, xüsusən mətbuatda

ciddi ehtiyac olmadan işlədilən xarici sözlərə rast gəlmək olur. İkidillilik mərhələsində Azərbaycan dilinə rus dilindən söz və terminlər vasitəsiz olaraq birbaşa keçmişdir. Beynəlmiləl xarakterli xarici sözlərin keçidində isə rus dili aparıcı rol oynamışdır. Çünki Azərbaycan dilinin xarici dillərlə heç bir vasitəsiz inteqrasiyası mövcud olmamışdır. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra da xarici söz və terminlərin keçidi davam etmişdir. Ancaq bu mərhələdə artıq rus dilinin hegemonluq dövrü başa çatmışdır. Yeni mərhələdə Azərbaycan dilinə söz və terminlərin keçidi prosesində ingilis dilinin dominantlığı başlıca rol oynamışdır. Müasir dövrdə ingilis dili qlobal informasiyanın başlıca subyektinə çevrildiyindən təkcə Azərbaycan dilinə yox, digər dillərə də söz və terminlərin keçidi ingilis dili mənbəyindən gəlir. Söz keçidi barədə bəhs edildikdə bu prosesin mexanizmi və bütün texnologiyaları bilinməklə, dil kontaktları ilə, o cümlədən, inteqrasiya mühiti ilə ölçülür. Hazırda Azərbaycan dilinə ingilis dilindən söz keçidi prosesində bu göstərilən amillər yox dərəcəsidir. Yəni Azərbaycan və ingilis dilləri arasında bilinmə şəraiti mövcud deyildir. Odur ki, ingilis dili belə bir prosesdə dominant rol oynamır. İngilis dili ilə Azərbaycan dili arasında birbaşa ərazi yaxınlığı və bununla bağlı olaraq dil kontaktları, həmçinin qarşılıqlı inteqrasiya mühiti də mövcud deyildir. Lakin ingilis dili müasir informasiya məkanında elə bir möhtəşəm mühit yaratmışdır ki, bütün başqa dillər yeni informasiyalara malik olmaq baxımından həmin mənbədən qidalanır. Hətta ingilis dilindəki Avropa mənşəli bir çox sözlər məhz ingilis dili mühitində beynəlxalq səciyyə qazandıqdan sonra qlobal informasiya məkanına daxil olur və digər dillərə yayılır. İngilis dili belə bir güclü informasiya bazasına malik olduğundan hətta mütəxəssislər Azərbaycan dilinə daxil olan yeni söz və terminlərin ingilis dilindən birbaşa keçid olması fikrini təqdir edirlər. Tədqiqatçı V.Abdullayeva müasir Azərbaycan dilinə terminologiyanın inkişaf istiqamətlərindən bəhs edərkən yazır ki, “*Vaxtı ilə ingilis dilində işlək olan sözlər dilimizə rus dili vasitəsi ilə keçirdisə bu hal indi vasitəsiz, birbaşa daxil olur və daha intensiv xarakter almışdır*” [1, s.21]. S.Sadıqova Azərbaycan dilinə terminologiyanın standartlaşma məsələlərindən bəhs edərkən bu sahədə alınmaların mühüm rol oynadığını göstərir. Həqiqətən də son zamanlar yeni informasiyalarla əlaqədar Azərbaycan dilinə xeyli beynəlxalq sözlər daxil olmuş və belə terminoloji vasitələr müvafiq lüğətlərdə öz əksini tapmışdır. S.Sadıqova beynəlxalq terminologiyanın formalaşmasında və yayılmasında ingilis dilinin aparıcılıq mövqeyini şərh edərkən yazır ki, “*Latin alınmalarının əksəriyyəti birbaşa deyil, fransız dili vasitəsi ilə ingilis dilinə, rus dili vasitəsi ilə Azərbaycan dilinə keçmişdir. Avropa dillərindən olan sözlər ingilis dilinin terminologiyasında formalaşma və sabitləşmə keçmişdir. Bu prosesdə alınma terminlər birbaşa ingilis dilindən alınır*” [16, s.65].

Bununla əlaqədar olaraq onu demək lazımdır ki, ingilis dili həqiqətən beynəlxalq qlobal informasiyaların fəvqündə dayanır. Bu dil elə bir geniş informasiya mühiti yaratmışdır ki, həm özünə məxsus olan söz və terminlərin həm də

onun lüğət tərkibinə daxil olan sözləri qlobalaşdırma imkanlarına malikdir. Lakin Azərbaycan dili əlbəttə ki, ingilis dilinin dominionu deyildir, və ona heç bir icbari təsir göstərmir. Azərbaycan dilinin leksik-terminoloji sistemi də başqa dillərdə olduğu kimi bu mənəbdən bəhrələnir. İngilis dilinin informasiya məkanından Azərbaycan dilinə bir çox sahələr üzrə söz və terminlər daxil olduğu kimi ictimai-siyasi sahə terminlərinin keçidi də intensiv xarakter almışdır. Bu keçid prosesi daha çox publisistik üslubda, mətbuatda, internet resurslarında, dövlətlərarası inteqrasiya mühitində, ictimai-siyasi hadisələr fonunda baş verir. S.Sadiqova son zamanlar dilimizə leksik-terminoloji vahidlərin keçidində mətbuatın və internet resurslarının mühüm rol oynadığını göstərir. Bunun başlıca səbəbləri isə son zamanlar ölkənin iqtisadi-siyasi həyatında və ictimai mühitində baş verən yeniliklərdən, həmçinin sosial dəyişikliklərdən ibarət olduğu göstərilir [18, s.11]. Oxşar fikir S.Sadiqovanın digər bir yazısında da ifadə olunur [17].

S.Alməmmədova özünün doktorluq dissertasiyasının avtoreferatında yeni terminlərin artıq ictimailəşmə prosesi keçirdiyini və bu sahədə gündəlik nitq prosesinin, dövrü mətbuatın, o cümlədən, məişət üslubunun da mühüm rola malik olduğunu göstərir [5, s.16].

Sözalma prosesində son zamanlar müşahidə olunan belə bir meyil diqqəti çəkir ki, bir dildən başqa dilə, xüsusən də geniş informasiya məkanına malik olan dildən keçən sözlərin böyük əksəriyyəti terminoloji vahidlərdən ibarətdir. Bunu Azərbaycan dilinin nümunəsindən də aydın şəkildə görmək mümkündür. Bu ondan irəli gəlir ki, məsələn, Azərbaycan dilində ümumişlək leksikanın potensialı zəngindir və bu istiqamətdəki alınmalara heç bir ciddi ehtiyac da tələb olunmur. Mövcud leksik potensial insanların gündəlik məişət və həyat fəaliyyətini lazımınca işıqlandıra bilər. Lakin cəmiyyətin ictimai-siyasi, iqtisadi və beynəlxalq inteqrasiyası sahəsindəki yenilikləri ifadə etmək üçün müasir terminologiyaya ciddi ehtiyac yaranır. Odur ki, ayrı-ayrı dillər əsas informasiya mərkəzində müraciət etməli olur. Bu sahədə isə dövrün ən çevik informasiya yayımı vəzifəsini yerinə yetirən mətbuat dili yardımçı vasitəyə çevrilmişdir.

Azərbaycan dilinin terminoloji yeniləşməsi dövrün, zamanın və müasir ölkələrarası inteqrasiyanın zəruri tələbidir. T.Quliyevin bilavasitə bu sahəyə həsr olunmuş tədqiqat işində deyildiyi kimi, bu prosesdə informasiya üstünlüyü dominantlıq təşkil edir ki, burada da ingilis dilinin aparıcı rolunu inkar etmək mümkün deyildir [12, s.4]. S.Sadiqovanın terminoloji standartlaşma ilə bağlı tədqiqatında terminoloji yeniləşmədə elmi-texniki tərəqqinin, ictimai-siyasi dəyişikliklərin rolu və mədəni əlaqələrin əhəmiyyəti xüsusi diqqətə çatdırılır [16, s.22].

Müasir dövr demək olar ki, ictimai-siyasi hadisələrin təlatümlü mərhələsi, elmin, texnikanın, iqtisadiyyatın, informasiya texnologiyalarının sürətli tərəqqi zamanına çevrilmişdir. Maraqlı doğuran məsələ bundan ibarətdir ki, hər hansı ölkədə baş verən yeniliklər bilavasitə ingilis dili vasitəsi ilə dünya ictimaiyyətinə ötürülür.

Ona görə də müasirliyi və yeniliyi əks etdirən anlayışlar ingilis dili mühitində emal olunub tezliklə və sürətlə yayılır. Q.Məhərrəmli dildə baş verən belə bir meyilliliyi şərh edərkən yazır ki, “*Cəmiyyət inkişaf etdikcə, həyatımızın müxtəlif sahələrində yeniliklər artdıqca, dünya ölkələri ilə əlaqələr genişləndikcə ana dilimizə də sözlər “sel” kimi axır. Bu gün hər hansı dilin başqa dildən söz alması, predmet və tendensiyaları xarici dildən alınmış məfhumlarla ifadə etməsi təbii bir prosesdir*” [14, s.5].

Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində ayrı-ayrı sahə terminləri kimi ictimai-siyasi terminlər də mühüm bir yer tutur. İctimai-siyasi terminlər birbaşa cəmiyyətin ictimai, sosial, siyasi, mədəni və işgüzar sahələri ilə bağlı olduğu üçün onların əhatə dairəsi, sistem və şəbəkəsi olduqca genişdir. Ona görə də ictimai-siyasi termin anlayışı dilçilik ədəbiyyatında çoxşaxəli bir sahə kimi diqqətə çatdırılır. Üstəlik, hətta onu da qeyd etmək lazımdır ki, müasir insan cəmiyyətləri qapalı sistem deyildir. İnsan cəmiyyətləri beynəlxalq inteqrasiya şəraitində qarşılıqlı mübadilə zəminində inkişaf edir. Odur ki, ictimai-siyasi həyatda və digər kommunikasiya sahələrində sürətli inkişaf prosesi müşahidə olunur. Bunun nəticəsində milli dillərə beynəlxalq səviyyəli yeni söz və terminlər durmadan daxil olur. Belə bir informasiya axını əlbəttə ki, linqvistik kaos yaratmır. Bunların hamısı cəmləşib ingilis dili vasitəsi ilə ötürülür, yayılır və hər bir dildə özünəməxsus şəkildə standartlaşdırılaraq işlədilir.

N.Məmmədli ictimai-siyasi terminologiyanın alınma mənbəyi kimi ingilis dilinin mühüm rol oynadığını göstərir və bu dilin vasitəsi kimi Azərbaycan dilinə daxil olan *brifinq, autsayder, eksteryer, interyer* kimi sözlərin struktur-semantik təhlilini verir [15, s.239]. A.Xəlilova terminologiya məsələlərinə həsr olunmuş bir məqaləsində hətta bu sahəyə aid olan şəbəkəyə aşağıdakıları daxil edir: *politologiya, fəlsəfə, sosiologiya, kulturologiya, diplomatiya, iqtisadiyyat, tarix* və s. Bunların Azərbaycan dilinə daxil olmasının başlıca mənbəyi kimi ingilis dilinin mühüm rol oynadığını göstərir [10, s.11-12]. E.Ə.Alışanova ictimai-siyasi terminologiyanın hüdudlarını daha da genişləndirərək buraya *tarix, fəlsəfə, hüquq, iqtisadiyyat, psixologiya, filologiya, pedaqogika, tibb, coğrafiya, kənd təsərrüfatı* kimi sahələrin daxil olduğunu göstərir [6, s.17-18]. Əlbəttə ki, qeyd olunan sahə terminologiyasını birmənalı olaraq ictimai-siyasi tərkibə daxil etmək doğru alınmaz, ancaq bununla belə həmin terminoloji sahələrə aid nümunələrin içərisində ictimai-siyasi mənə daşıyan vahidlərin mövcudluğu heç də istisna deyildir.

S.Adıgözəlova isə bu siyahıda aşağıdakı sahə terminlərinin adlarını göstərir: *tarix, diplomatiya, beynəlxalq münasibətlər, iqtisadiyyat, din, fəlsəfə, hüquq* [3, s.8-9]. S.Adıgözəlovanın başqa bir yazısında da ictimai-siyasi terminlərin yuxarıda qeyd edilənlərdən ibarət olduğu göstərilir [2, s.73]. Azərbaycan dilinin ictimai-siyasi terminologiyası barədə tədqiqat aparmış İ.Hacıyeva buraya *politologiya, fəlsəfə, sosiologiya, kulturologiya, diplomatiya, iqtisadiyyat, tarix* və digər ictimai-humanitar sahələrdə işlədilən terminləri aid edir [7, s.9].

İctimai-siyasi terminologiya sahəsində geniş tədqiqat aparmış T.B.Kryuçkova ictimai-siyasi terminologiyanın aşağıdakı sahələri əhatə etdiyini göstərir: 1) şəxslərin nomenklatur (vəzifə) adları: prezident; 2) qurumlar, orqanlar (parlament); elektrik və əlaqəli texnologiyaların terminologiyası (impichment, inaqurasiya); 3) siyasi partiyaların, hərəkatların, ideoloji cərəyanların və onların üzvlərinin adları (separatist, plüralist), siyasi jarqonlar (mandat, oliqarx, xarizma); hüquq terminləri (ekstradisiya); hüquq jarqonu (qrin-kard, prayvesi); 4) iqtisadi terminlər (brend, defolt, diler); dini terminlər; 5) geniş ictimai əhəmiyyətə malik realiləri bildiren fəlsəfə, kulturologiya, sosiologiya, dilçilik, psixologiya terminləri (mentalitet, psifaktor, tinetder) və s. [11, s.7].

Bütün bu deyilənlərdən belə nəticə əldə etmək olar ki, ictimai-siyasi terminlər bütün dillərdə mövcuddur. Bu terminlər insan cəmiyyətində baş verən ictimai-siyasi hadisələr fonunda yaranır. Cəmiyyətin inkişaf perspektivləri ilə əlaqədar ictimai-siyasi terminlərin statusu və şəbəkəsi yeniləşir və genişlənilir. İnformasiya mübadiləsinin geniş vüsət aldığı indiki mərhələdə milli dillərin yeni terminologiyaya ciddi ehtiyacı yaranır. Yeni ictimai-siyasi terminlərin beynəlxalq əhəmiyyət kəsb etməsində ingilis dilinin rolu artır və qloballaşır. Azərbaycan dilində də yeni ictimai-siyasi terminlər məhz ingilis dilinin yaratdığı geniş informasiya məkanından daxil olur. İctimai-siyasi terminologiya cəmiyyətdə baş verən sosial, siyasi, iqtisadi, mədəni, multikultural, millətlərarası, xalqlararası inteqrasiyalar və işgüzar kommunikasiyalar mühitində formalaşır. Belə terminlər tarix, fəlsəfə, politologiya, kulturologiya, pedaqogika, psixologiya, dini, filologiya, diplomatiya, hərbi-siyasi sahələrdə də əks olunur. Müasir dövrdə Azərbaycan dilinə ingilis dili informasiya məkanından daxil olan ictimai-siyasi terminlər həmçinin Azərbaycan dilinin izahlı lüğətlərinə də daxil olur.

İstifadə edilən ədəbiyyat

1. Abdullayeva V.A. Müasir Azərbaycan dilində terminologiyanın inkişaf istiqamətləri. Filol.üzərə fəls.dok.diss.avtoref., Bakı, 2017, 32 s.
2. Adıgözəlova S.V. Fransız və Azərbaycan dillərinin ictimai-siyasi terminologiyasının nəzəri problemləri.// Filologiya məsələləri, Bakı, 2023, № 10, s.68-77.
3. Adıgözəlova S.V. Fransız və Azərbaycan dillərinin ictimai-siyasi terminologiyası. Filol.üzrə.fəls.dokt.diss.avtoreferatı, Bakı, 2023, 32 s.
4. Ağamirzəyeva E.H. Milli dillərin termin yaradıcılığında alınmalar (Azərbaycan və ingilis dilləri materialları əsasında). Fil.üzrə.fəls.dokt.dis.avtoref., Bakı, 2016, 31 s.
5. Alməmmədova S.M. Müasir Azərbaycan dilində alınma terminlərin unifikasiyası və standartlaşma formaları. Filol.üzrə elmrə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissert.avtoreferatı, 52 s.

6. Aslanova E.Ə. Azərbaycan dilçiliyində ictimai-siyasi elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Baş Slavyan Universiteti, Bakı, 2009, s.17-20.
7. Hacıyeva İ. Azərbaycan dilinin ictimai-siyasi terminologiyası. Filol.elm.nam.diss. 1997, 151 s.
8. Heydərov R.A. Dillərin inkişafında dil əlaqələrinin rolu. Bakı, Elm və təhsil, 2013, 216 s.
9. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı, Nurlan, 2008, 442 s.
10. Xəlilova A. Azərbaycan multikulturalizmi və multikulturalizmə aid olan terminlərin ingilis dilində əksi.// Dil və ədəbiyyat, XI c., № 2, 202.
11. Крючкова Т.Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии. Москва, Наука, 1989, 152 с.
12. Quliyev T. Azərbaycan ədəbi dilində terminoloji yeniləşmə prosesi. Bakı, Nurlan, 2005, 286 s.
13. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. 10 cildə, I c., Bakı, Nurlan, 2003, 449 s.
14. Məhərrəmli Q. Yeni alınma sözlər lüğəti. Bakı, Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzi. 2021, 400 s.
15. Məmmədli N. Azərbaycan dilində alınma terminlər. Bakı, Elm və təhsil, 2017, 488 s.
16. Sadıqova S. Azərbaycan dilində terminologiyanın standartlaşma formaları. Bakı, Elm, 2015, 484 s.
17. Sadıqov S. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində tərcümənin rolu: [www.translit.az/ANA% 20 SEHIFE/ana% 20 sehife-2 html](http://www.translit.az/ANA%20SEHIFE/ana%20sehife-2.html).
18. Sadıqova S. Azərbaycan dilinin terminologiyası. "Azərbaycan" qəzeti, 14 noyabr 2013-cü il, s.11.

Aytən Müsahib qızı Babayeva

İCTİMAİ – SİYASİ TERMİNLƏRİN YAYILMASINDA İNFORMASIYA DOMİNANTLIĞININ ROLU

Xülasə

Müasir mərhələdə xalqlararası və sivilizasiyalararası inteqrasiyalar sərhəd tanımadan artır və genişlənilir. Belə bir mühitdə sözlərin problemlərinə dair kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərində də bir çox yeniləşmələrin baş verməsi müşahidə edilir. Başqa dildən söz və terminlərin alınması sözlərin dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Bir dildən başqa dilə söz keçidi o zaman baş verir ki, hər hansı yeni informasiyaların ifadə olunmasına zərurət yaranmış olsun. O başqa məsələdir ki, dil kontaktlarının intensivliyi nəticəsində bir dildən başqa dilə interferensiya tipli "ilişkən" sözlər də daxil ola bilər. Belə sözlər normadan kənar olur və ancaq danışq dili səviyyəsində qalır. Sözlərlə bağlı tədqiqatlarda bu proses

bəzi hallarda zəruri və icbari təsirlərin nəticəsi kimi izah edilmişdir. Mümkündür ki, ikidillilik şəraitində icbari (məcburi) təsir baş versin. Ancaq müasir dövrdə belə bir təsirin mövcudluğu barədə fikir söyləmək mümkün deyildir. Müasir dövrdə sözləmə prosesi üçün informasiya dominantlığı aparıcılıq göstərir. Odur ki, sözləmə prosesi üçün zərurət amili üstünlük təşkil edir. Hazırda informasiya dominantlığı ingilis dilinə xasdır. Azərbaycan dilinə də məhz ingilis dilinin informasiya məkanından bir çox leksik-terminoloji vahidlər, o cümlədən, ictimai-siyasi məna daşıyan terminlər daxil olur. Belə terminlər xüsusən izahlı lüğətlərdə şərh edilərək mənimsənilir.

Айтен Мусахиб кызы Бабаева

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННОГО ДОМИНИРОВАНИЯ В РАСПРОСТРАНЕНИИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ

Резюме

На современном этапе межнациональные и межцивилизационные интеграции усиливаются и расширяются, не признавая границ. В такой обстановке наблюдается множество новаций в количественных и качественных показателях словарного запаса. Заимствование слов и терминов из другого языка играет важную роль в обогащении словарного запаса разговорной речи. Переход слов из одного языка в другой происходит тогда, когда возникает необходимость выразить какую-либо новую информацию. Другое дело, что в результате интенсивности языковых контактов «прилипчивые» слова интерференционного типа могут переходить из одного языка в другой. Такие слова выходят за рамки нормы и остаются лишь на уровне разговорной речи. В исследованиях произношения этот процесс в ряде случаев объяснялся как результат необходимых и обязательных влияний. Не исключено, что в случае двуязычия имеет место вынужденный (принудительный) эффект. Однако комментировать существование такого влияния в наше время невозможно. В наше время информационное доминирование возглавляет процесс усвоения слов. Таким образом, в процессе усвоения слов преобладает фактор необходимости. В настоящее время информационное доминирование присуще английскому языку. Многие лексико-терминологические единицы, в том числе термины общественно-политического значения, поступают в азербайджанский язык из информационного пространства английского языка. Такие термины трактуются и усваиваются, особенно в толковых словарях.

Ayten Musahib gizi Babayeva

THE ROLE OF INFORMATION DOMINANCE IN THE SPREAD OF SOCIO-POLITICAL TERMS

Summary

At the modern stage, inter-national and inter-civilizational integrations are increasing and expanding without recognizing borders. In such an environment, many innovations are observed in the quantitative and qualitative indicators of

vocabulary problems. Borrowing words and terms from another language plays an important role in enriching the vocabulary of the spoken language. The transition of words from one language to another occurs when there is a need to express any new information. It is another matter that as a result of the intensity of language contacts, interference-type "sticky" words can be included from one language to another language. Such words are out of the norm and remain only at the level of spoken language. In the research on pronunciation, this process has been explained in some cases as the result of necessary and obligatory influences. It is possible that in the case of bilingualism, a forced (forced) effect occurs. However, it is impossible to comment on the existence of such an influence in modern times. In modern times, informational dominance leads the process of word acquisition. Therefore, the factor of necessity prevails for the word acquisition process. At present, the informational dominance is specific to the English language. Many lexical-terminological units, including terms with socio-political meaning, enter the Azerbaijani language from the information space of the English language. Such terms are interpreted and assimilated, especially in explanatory dictionaries.

Rəyçi: prof. M.İ. Yusifov